

Grillparzer Magyarországon

Születésének 175. évfordulójára

KOZOCSA SÁNDOR

Az osztrák irodalom klasszikusának értékelése irodalmunkban nem volt mindig egységes. Különböző korokban és egyes nemzedékeknél különböző módon nyilatkozott meg szellemi életünk *Grillparzer*-szemlélete. Ezt a negatívnak is nevezhető állásfoglalást főleg az idézte elő, hogy az írónak hazánkkal kapcsolatos némely nyilatkozatát félreértették vagy tudatosan félremagyarázták, sőt elferdítették. Hosszú időbe telt, amíg ez a hazug zománc lepattogzott róla, és a magyar műélvező közönség elé az író a maga valóságában került.

Addig is, amíg végigkísérjük a grillparzeri mű és egyéniség hatásának magyarországi útját, vessünk egy pillantást az alkotó művészi küldetésére: drámáinak ma is legelőbb problémája a szerelem és annak sajátos felfogása. A szerelemnek belső vívódásait, a kirobbanó indulat és a fékező értelem tusáját, a női szívekbe vetítette. Asszony-ábrázolásai azonban mégsem hasonlíthatók *Euripidész*, *Shakespeare* vagy *Racine* asszonyaihoz. Grillparzer női odaadók, ösztöneikben túláradók (gondoljunk csak a német romantika hősnőire!), válságuk is tipikusan asszonyi válság, sorsuk az, hogy mindig eltikkadnak és elhervadnak a szenvedély perzselésétől. *Sappho*, *Hero*, *Medea*, minden nőiségük mellett a szerelemnek „újszerű” férfi-problematikáját élik át, tökéletes lélektani hűségük ellenére a nagy magányos költőre, magára alkotójukra hasonlítanak. Szerelmük, ahogy azt *Halász Gábor* finoman megfigyelte, „a tiszta fej megzavarodása”, s ellenállásuk sem annyira lányos rémület, mint férfias kapaszkodás a fegyelembbe: „Ich kann nicht im Trüben ahnen und zagen, — Klar muss es sein um Medeen, klar!”

Grillparzer drámái magyar színpadokon, főleg a Nemzeti Színház deszkáin diadalmasan vonultak be a halhatatlanokat megillető piedesztálra. Színművei többféle fordításban hódítottak hazánkban, s csodálatos fantázia szülte alakjait a magyar színjátszás legnagyobbjai öltötték magukra és vitték diadalra. Elsőnek a *Sappho* került a magyar közönség elé, 1819-ben Székesfehérváron, sokkal előbb, mint Németországban. A darabnak ezzel az első, még kezdetleges fordításával adódott lehetőség a nagy magyar tragikának, *Kántornénak* (1791—1854) egy fényes szerep megteremtésére, melyet később *Jászai Mari* csiszolt még kristályosabbá. Ki sejtette, hogy a pesti *Sappho*-előadás a magyar színészet hírét világgá viszi egy derék német utazó, *August Ellrich* jóvoltából, aki ittjártakor elragadtatva gyönyörködött Kántorné játékában. Viszont *Ináncsi Pap* Gáboré (†1791) az érdem, hogy elsőnek kísérelte meg Grillparzert, és még hozzá mindjárt a *Sapphót* for-

dítani. A kiváló osztrák író ebben az időben aratta Bécsben első diadalát az *Ahnfrau*val a Theater an der Wien-ben, *Sapphó*ját később már a Burgtheater művészei játszották. Sikerének híre hamarabb eljutott Magyarországra, mintsem gondolni lehetne, hiszen Bécsben 1818-ban mutatták be s a következő év végén már a székesfehérvári színtársulat tűzte műsorára, sőt a következő évben már nyomtatásban is megjelent. Nagy irodalmi tett volt ez abban a korban, amikor még mindig *Kotzebue* színpadjaink csillaga. Igazat adunk *Bayer József*nek, a magyar színészet története kiváló monográfiájának, hogy *Sappho* „megjelenése a székesfehérvári színpadon üdítő áradatként hatott”. Kántorné a *Sapphó*t az ismeretlen pesti joghallgató fordításában teljes sikerre vitte: páratlan művészetében Budán még 1833-ban is gyönyörködtek. E korai *Sappho*-fordítás, majd ennek első székesfehérvári előadása, Kántorné hiteles szerep-ábrázolása, színészet-történetünknek a múlt század első negyedében egyik legnagyobb cselekedete volt, ezért írhatta a kongeniális kortárs, *Déryné*, hogy Kántorné *Sapphó*jában „az elementumok erejét bírta kifejezni”.

Néhány évvel *Sappho* első előadása után, 1824-ben Grillparzer első nagy sikerének, az *Ahnfrau*nak fordítására került sor, mely *Az Őss-anya* címmel Pesten *Trattner János* Tamás „költésigével” jelent meg. Grillparzer sorstragédiáját *Petrichevich Horváth* Dániel (†1842), császári és királyi főstrázsamester ültette át magyar nyelvre. Ezt a primitív munkát 1822 óta az erdélyi, illetve a kolozsvári színészek már játszották. (Egyébként *Petrichevich Horváth Körnerből* készített *Zrínyi*-fordításával nyitották meg 1821-ben Erdély főurai a kolozsvári új színházat.) A következő évben a színlap az *Őss-anyát* mint „egy nagy remek új szomorújátékot” hirdette. Az előadás sikerét bizonyítja az is, hogy többször került színre. A fordításnak, bármennyire gyarló volt, mégiscsak van érdeme: meglátta a grillparzeri romantika üdeségét, felfigyelt az „igazi” mű ifjú tüzére, és megkapó elevenségére. A Horváth-féle fordítással egyidőben készülhetett *Vass István* átültetése, ennek azonban még a kézírata sem maradt fenn, noha 1836-ban Budán az ő fordításában adták elő akkori legnagyobb aktorjaink: *Megyeri Károly*, id. *Lendvay Mártonné* és *Fáncsy Lajos*. Nem tartom lehetetlenné, hogy a sorstragédia közel egyidőben levő fordítása úgy készülhetett, hogy a *Petrichevich*-féle a magyarországi, a *Vass*-féle az erdélyi színtársulatok számára legyen kéznél.

Magyarországon is járt Grillparzer, 1843 augusztusában álmainak földjére, Görögországba utaztában került hazánkba, ahová már rossz hangulatban érkezett, mert eredetileg spanyol tájakon át szeretett volna menni, de a karlista puccs miatt erről a tervéről a történelem lemondatta. Alig hogy Pozsonyba kerül, gyomrát rontja az „erős magyar bor”, ami hangulatát még nyomottabbá teszi, habár élvezettel sétál a pozsonyi ligetben. Néhány nappal később Pest-Budán tartózkodik: „éjjel, midőn a folyó két partján feltűnő lámpasorokat” szemléli, úgy látja, hogy „használt e kép egy kissé a nápolyi öbölhöz”. A magyar színházban megtekint egy előadást, melyet „rossznak nevezni alávaló hízelgés” lenne. Valami *Eder* kisasszony énekelte *Rozinát*, és csakis nála lehet „jelzőül a »rossz«-at középfok nélkül használni”. Egy angol útítársa elragadtatva mutatta neki a készülő Lánchidat, mire Grillparzer megjegyezte, hogy ehhez nem ért. 1851-ben Szliácson kúrálja megromgált gyomrát, amiről epigrammában is megemlékezett.

1852-ben a vas megyei Tócsafürdőn, 1853-ban (és utoljára Magyarországon) ismét Szliácson keres gyógyulást.

A húszas évek irodalmi lendülete után a grillparzeri mű újabb térhódítása a

század ötvenes éveiben észlelhető: 1854. szeptember 4-én a nemzet első színháza bemutatta *Hero és Leander* címmel *A szerelem és a tenger hulláma*it Komlóssy Ida (1825—1893) színművésznő prózában készített fordításában, a művésznő jutalomjátékaként. Szerepfelfogása teljesen hibás volt, mert *Herót*, a természetes és őszinte szerelem szimbólumát érzelgős pátosszal, mintegy kenetteljes szertartással játszotta. 1856-ban ugyancsak a Nemzeti Színházban gyönyörködhetett a pesti nézőközönség *Ristori Adelaide* (1822—1906) olasz művésznő „leírhatatlan lelkesedéssel” fogadott vendéjátékában.

A Nemzeti Színház Könyvtárában 1878-ban új *Sappho*-fordítás jelent meg *Garay* Alajos (1818—1886) katolikus lelkész — a jeles költő, *Garay* János testvére — tolmácsolásában. A következő évben jött a *Budapesti Szemlében* *Heinrich* Gusztáv (1845—1922) kitűnő tanulmánya, a *Bánk bán a német költészetben*; ebben nagy tudományos erudícióval tárgyalta Grillparzer magyar tárgyú drámáját, az *Ein treuer Diener seines Herrn*-t (1828); a XIII. században élő Bánk bán uralkodójával történt összeütközését feldolgozó tragédia a magyarságából teljesen kivetkőzött nagyúr egyéni sérelmét feláldozza a személyfeletti célnak, a királyi tekintély megóvásának. *Heinrich* szerint, ha összevetjük Grillparzer drámáját a legkiválóbb magyar tragédiával, a shakespeare-i ihletésű *Bánk bán*-nal (*Katona* József műve 1821-ben jelent meg végleges formájában), úgy érezzük, hogy a magyar író műve a sikerültebb alkotás.

A nyolcvanas évek a magyarországi Grillparzer-kultusz történetének ki-magasló évtizede, olyan, amilyenre többé már nem lesz példa. Egyik klasszikus veretű elbeszélése, *Der arme Spielmann*, *Heckenast* Gusztáv kiadásában 1847-ben Pesten, az *Iris* c. zsebkönyvben jelent meg, jól sikerült fordítását 1880-ban *Márkus* Miklós (1849—1882) készítette, s az *A szegény muzsik*us címmel az *Aigner* Lajos által szerkesztett *Magyar Könyvesház* sorozatban látott napvilágot. Ugyancsak a nyolcvanas években a Hasznos Mulattató adja *A halász* c. versecskéjét *Bogdánffy* Lajos fordításában. Az évtized közepén a fürgetollú *Latkóczy* Mihály (1857—1906) *Grillparzer Ferenc nyilatkozatai Magyarországról és Grillparzer naplójából* címmel több folytatásos cikkét közli a *Haza és Külföld* folyóirat.

Ez az évtized hozta *Ambrus* Zoltán precíz fordításában a legnagyobb diadalt: *Jászai* Mari *Medea*-alakítását a Nemzeti színpadán 1887. november 4-én. A *Fővárosi Lapok* több számon keresztül hatalmas cikkekben számolt be a rendkívüli művészi eseményről: találó megfigyelése volt, hogy „Jázon éppúgy típusa az önzésnek, mint *Othello* a féltékenységnek. S ha ez az inkarnált egoizmus nem viszi őt annyira, mint *III. Richardot*, kinek ez uralkodó szenvedélyévé vált, melyet a vérnek egész özöne sem volt képes elfojtani, de azért Jázon mégis cserbenhagyja nejét, hogy magát biztos menhelyre hozza... egyébként az egész tragédián egy eszme fonódik át, amely többé-kevésbé Grillparzer többi darabjainak is alapeszméjét képezi, s ez az, hogy csak a szív csendes nyugalma és a lélek békéje adhatják meg az embernek földi boldogságát”. A lap másnapi száma szerint *Ambrus* Zoltán igen jól tette, hogy *Medeát* lefordította *Jászai* Mari számára, „aki nagy ambícióval fogott a szerephez, mellyel klasszikus repertoire-ját gazdagította”.

A következő évben könyvben is kiadták *Medeát* *Gyulai* Pál méltán népszerű sorozatában, az *Olcsó Könyvtár*ban, de nem *Ambrus* Zoltán fordításában, hanem *Hegedűs* István (1848—1925) kissé tanárosan színtelen átültetésében.

1887-ben fordította le *A tenger és szerelem hulláma*it *Ivánfi* Jenő (1863—

1922), a Kolozsvári Színház művésze; ebből közölt szemelvényeket a *Fővárosi Lapok* és az *Erdélyi Híradó*. Még ugyanebben az évben a *Békés* c. hírlap hozta Bleyer Izidor fordításában az *Örök éj* vallásos tartalmú, valamint 1888-ban a *Székesfehérvár és Vidéke Fidelis* álnevű (*Feleki Sándor*, 1865—1940) fordítója *A csók* c. kevésbé vallásos Grillparzer-verset.

Az 1889-es év irodalomtörténeti eseménye volt a *Fővárosi Lapok*ban megjelent és a Grillparzer-szobor leleplezésének napjára készült tanulmány, *Abai* Lajos (1851—1919) tollából: „sokkal inkább a jozefinizmus hagyományaiban gyökerezett, semhogy szíve fölmelegedhetett volna a magyar nép és a dualisztikus eszme iránt, de elfordult a német birodalom beolvasztó tendenciájától is”. Egyénisége bármennyire szelíd volt, mégis hatalmas impulzióktól forrongott: ennek példájára említi, hogy amikor első drámájának terve fölmerengett benne, „abnormális állapotba” került. Éjszaka ébrenlét és álom úgy összefolytak nála, mint a lázban: „reggel egy közeli súlyos betegség érzésével ébredtem fel” — idézi magát Grillparzert — s másnap hajnali 5-től délután 5-ig kezéből nem tette le a tollat és csak este tudott valamit enni.

A kilencvenes évek is keverték új színeket a hazai Grillparzer-portréhoz. *Bayer József* az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1890-es évfolyamában „Grillparzer drámáinak első magyar fordításai”-ról emlékezett meg. Ivánfi Jenő 1892-ben újra átdolgozta *A tenger és szerelem hullámainak* régebben készített fordítását, amely ezzel az átjavított szöveggel még az év első napjaiban került a Nemzeti Színház deszkáin bemutatásra. A fordító egyébként a *Fővárosi Lapok*ban jellemző nyilatkozatot tett közzé ezzel kapcsolatban, és érdekesen fejtegette annak okát, hogy miért fordította Grillparzernek éppen ezt a drámáját: „színdarabok fordításának van egy különleges oka is, amikor színész fordít, azért, hogy jó szerephez jusson. Én — megvallom — ezért fordítok. S van ebben a munkában valami különös gyönyörűsége a színész-fordítónak. A szerep kétszeres megalkotójának gyönyörűsége. Mert nemcsak annak az örömét érzi, hogy lelkén átmelegszik hőseknek lelke, hogy gondolatában látja kiélesedni, felépülni hőse alakját, hanem azokban a pillanatokban, amikor összeolvad vele, a szavakat is mintegy ő adja ajkaira, s így kétszeresen azonosul vele...” Ivánfi — már a budapesti Nemzeti Színház tagja — *Leander* szerepét játszotta, partnere, *Hero*, *Fáy Szeréna* volt.

Néhány évvel később *A tenger és szerelem hullámai*, majd két év múlva a *Sappho* harmadik ismert fordítása jelent meg, mindkettő Ivánfi Jenő tollából az *Olcsó Könyvtár* sorozatban, és ugyancsak az ő fordításának címszerepében aratta a nemzet színpadán 1893. november 24-én Jászai Mari a *Sapphó*ban a *Medea* sikerét megközelítő diadalait.

A *Pesti Napló*ban *Robin* álnévvel a költő *Ábrányi* Emil (1851—1920) számolt be a nem mindennapi színházi élményről: Grillparzer *Sapphó*jában „a görög költőnő feltámadt ugyanazzal a fennséggel, mely ódáin előmlik, ugyanazzal a szenvedéllyel, ahogy ódáiból soha ki nem hamvadó tűzként ma is előtör...” Valóban Sappho „megbocsát mindenkinek, kiengesztelődik önmagával és minden földi salakot levet önmagáról. Büszkén, emelt homlokkal megy a halhatatlanságba. A halálos ugrás csak egy magasabb világba való átlépés?” Jászai Marinak — fejtegeti tovább — „Sappho szerepe visszaadta önuralmát és művészi mérsékletét”, amit egyébként egy másik kritikus, a *Fővárosi Lapok* recenziója is kiemelt: „Sappho-ja odasorakozik a nagy alakok, Antigone, Phaedra, Medea mellé. Elejétől végig mély tanulmány, nagy művészi hitelesség és nemes

mérséklet jellemezték alakítását. Egyenként kellene elemezni minden jelenetét, ha hűen akarnánk ítéletünket megokolni . . .”

Végül 1898-ban a *Fővárosi Színházak Műsorában* megjelent Ambrus Zoltán *Medea*-fordítása.

Az új század hajnalán, 1900-ban *Hamvas József Egyetemes irodalomtörténeté*-ben arányaihoz mértén méltó helyet szentelt Grillparzer munkásságának, amikor rávilágított arra, hogy „a romantikától veszi indítékait, de kidolgozásában a klasszikus költők méltó utóda. A szenvedélynek, különösen a szerelminek rajzában gazdag költői lelket, finom megfigyelő tehetséget áruolt el”. 1907-ben a Franklin Társulatnál került kiadásra az *Olcsó Könyvtár* sorozatban Grillparzer másik klasszikus jelentőségű elbeszélése, *A szentdoméri kolostor*; fordítója: Győry Károly. Még ebben az évben írta meg a budapesti egyetem német irodalmi professzora, a már említett Heinrich Gusztáv, az általa szerkesztett *Egyetemes irodalomtörténet*-ben a német irodalom fejlődését. Heinrich Gusztáv, aki a német irodalomtörténet első magyar nyelvű monografusa volt, rendkívüli jelentőséget tulajdonít Grillparzer működésének, amikor kijelenti: ő a „század legnagyobb drámaírója”. Jó szemmel látja meg a grillparzeri mű és élet negatív nagy ihletőjét: a magányt, amikor kijelenti, hogy hivataloskodása közben tapasztalt mellőzése, költői műveinek lenézése, a cenzúra korlátoltságából származó kellemetlenségei, a reakció szellemellenes garázdálkodása korán zárkózottá és elkeseredetté tették, úgy, hogy hamar visszavonult a közelettől, elveszítette kapcsolatát a való élettel, és végül már csak íróasztalfiókjának dolgozott, de mindezek ellenére „műveiben egészséges realizmus uralkodik, mellyel Shakespeare társává lesz . . . Goethe és Schiller óta nincs a német nyelvű irodalomnak költője, aki Grillparzernél nagyobb lett volna”.

1910-ben *Deseő Irén* *Az élet álom* címmel egész könyvet szentelt Grillparzernek és egyik legkölteibb színjátékának, a calderoni ihletésű *Das Traum — ein Lebennek*.

1912-ben a *Philologiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről* c., Gragger Róbert szerkesztette gyűjteményben mely egyuttal *Heinrich Gusztáv* emlékkönyve volt. Két tanulmány is foglalkozott Grillparzerrel. *Galamb Sándor* *Grillparzer és Magyarország* címmel foglalta össze azokat a tudnivalókat, melyeket a hazai germanisztika a századfordulóig produkált. Alapos és szép dolgozatában részletesen feltárta Grillparzer magyarországi kapcsolatait. A másik tanulmányt *Richard M Meyer* berlini egyetemi tanár írta, címe *Grillparzer über Lenau*.

1917-ben a Nemzeti Színház bemutatta a *Das goldene Vlies*-trilógiának második darabját, az *Argonautákat*: ennek érthető módon (a vesztett első világháború vége felé) megközelítően sem volt olyan sikere, mint a trilógia első tételének, a *Medeának*. Az előadás hű krónikása, *Krúdy Gyula* (1878—1933) a következőkben számolt be a *Magyarország* hírlap hasábjain a színházi estről: Grillparzer „csaknem az angol udvari költők aureolájában élt, a jószívű bécsi nép szeretetében, amely szeretet csaknem olyan lankadatlan, mint a házaspári állapot . . . Medea hangját és manierját utánozták gyanútlan férjeikkel szemben, Pesten Jászai Marit imitálták a házi perpatvaroknál, míg a szerelmi órán Márkus Emilia volt a példa . . .”

Az első világháború után *Benedek Marcell* írta meg első ízben a „Modern világirodalom” történetét; ebben eléggé kételkedő módon mond ítéletet a nagy osztrák író munkásságáról: „egy nagyramenendő fiatal drámaíró első műve, die

Ahnfrau, sorstragédia: és erősebb lehetőséget sejtet, mint amekkorának Franz Grillparzer többi, igen hatásos és igen jól fésült, spanyol és görög klasszikus hatásra valló darabjai alapján látja a mai közönség”. Néhány évvel később Juhász Andor már az egész *Világirodalom élettörténete* összefoglalására vállalkozott; ebben a grillparzeri eszmét távirati stílusban igyekezett megfogni: a német végzetdrámával kapcsolatban megjegyzi, hogy „a főtémák ugyanazok, mint Franciaországban, csak német alaptónussal, a Burggraves német lovagvilága, csak elidealizálva (Kleist), Spanyolország tüze, csak eltestetlenítve (Die Jüdin von Toledo), az erotikától megfosztott, földöntúlvá kopasztott szerelem (Des Meeres und der Liebe Wellen) a hűség (az ember testétől elválasztott, eszmévé disztillált Bánk bán, ugyancsak Grillparzer Ein treuer Diener seines Herren-jében.)”

1931-ben jelent meg Szemző Piroska *Német írók és pesti kiadók a XIX. században (1812—1878)*” c. gondos előmunkálat alapján készített disszertációja a *Német Philológiai Dolgozatok* sorozatának 46. füzeteként. Ebből értesülünk Grillparzernek magyar szerkesztőkkel és kiadóval folytatott — inkább negatívnak tekinthető — kapcsolatáról. Az író négy művének megjelenéséről szerezhetünk így tudomást: „Büntetés nélkül hozta egy pesti német szépirodalmi folyóirat, a *Pannonia* Grillparzer költeményét, *Die Ruinen des Campo Vaccino in Rom* melyet az osztrák cenzúra az Aglaja nevű bécsi zsebkönyvből eltávolított... A költemény finom elégikus hangulatokból fakadt Grillparzernek egy olaszországi útja alkalmával. Ihletője az elmúlás gondolata, mely erőteljes hangon jut kifejezésre... Grillparzernek még egy költeményével találkozunk a Pannoniában: *Berthas Lied in der Nacht*. Csupa zene ez a kis költemény, melyet szinte ritmusa predesztinál altatódallá. Ez is utánnymás”. Mindkét verset a költő engedélye nélkül közölte a folyóirat szerkesztője, a kalandor hírben álló gr. *Festetics* Károly Albert. Ezért sem lehetett elég bizalma Grillparzernek az új folyóirathoz. Egyébként *Die Ruinen* c. versének a *Pannonia* 1820-as második évfolyamában való közlése magára vonta a könyvvizsgálók figyelmét, mert az *Aglaja* példányait elkobozták. Később, „amiért Festetics hiába küzdött, Mailáth [János]nak sikerült Grillparzert az Irisnek megnyernie”. Először 1840-ben közöl a *Weh' dem, der lügt* c. vígjátékból egy hatásos monológot. Azonban nem ez tette Grillparzert az *Iris* olvasói számára felejthetatlenné, hanem a *Der arme Spielmann* c. novellája, mely 1847-ben jelent meg az almanach új folyamában. Egyébként Hieronymus Lorm osztrák író egyik levelében céloz arra, hogy miként kerülhetett az *Iris*be Grillparzer klasszikus elbeszélése: „Damals hatte man in Ungarn, bei aller Pflege der eigenen Nationalität doch noch das Gefühl der hohen Wichtigkeit der deutschen Literatur für die Unterstützung des nationalen Zweckes. Bedeutende Deutsch-österreichische Schriftsteller, ich nenne nur Betty Paoli und Adalbert Stifter hatten an Gustáv Heckenast ihren ausschlieslichen Verleger. Auch das Taschenbuch «Iris» zog unter seiner intelligenten Redaktion die vornehmsten deutschen Literaturkräfte an sich, so dass es damals mit der Geltendmachung deutschen Geistes in Pest besser beschaffen war, als in Wien.” Így lett Grillparzer — Adalbert Stifter mellett — az *Iris* legjelentékenyebb munkatársa. Az almanach kiadója, a kiváló *Heckenast* Gusztáv „szerette volna Grillparzer összes műveit értékes kiadványainak sorába felvenni, ... amikből három fajta kiadást tervezett”, az író „azonban, aki akkor meglehetősen visszavonultan élt, s a kiadók minden hasonló kísérlete elől elzárkózott”, hamarosan meghalt és műveinek szerzői jogutóda a

kiadási jogot — talán érthetően — nem a pesti Heckenastnak, hanem a világhírű stuttgarti Cotta-cégnek adta el.

A harmincas évek vége ismét értékes Grillparzer-adalékokat hozott: 1937-ben Köhalmi Béla 170 író és tudós közreműködésével összeállította *Az új Könyvek Könyvét*; az ankét szereplői közül Turóczi-Trostler József (1888—1962) nyilatkozott Grillparzer-olvasmányi élményeiről: „első határozott, konkrét találkozásom a magasabbrendű irodalommal harmadikos gimnazista-koromban esik. Magyar—német környezetben éltem, német iskolába jártam. Egy felnőtt ismerősöm kölcsön adta Grillparzer összes műveit. Nem törődtem nyelvi akadállyal, értelmi gátlásokkal, készületlenül, de a minden iránt érdeklődő jótanuló konok lelkiismeretességével siettem végigolvasni őket. Az eredmény lesújtó volt. Első kísérletem, hogy betörjek egy zárt, ismeretlen világba, csődöt mondtam.”

Még ugyanabban az évben jelent meg magyar nyelven Friedrich Schreyvogel kitérő Grillparzer-regénye, az első Nyugat-nemzedék jeles kritikusanak, Schöpfung Aladárnak (1872—1950) sikerült fordítása a Franklin Társulat *Külföldi Regényírók* sorozatában. A megérdemelt siker sem maradt el, amit a könyv több kiadása bizonyít, valamint az is, hogy a szakirodalmi és hírlapi kritika egyaránt a mű jelentőségét megillető tisztelettel és elismeréssel fogadta.

1938-ban megjelent *Európai irodalomtörténetének* második kötetében Babits Mihály (1883—1941) feljegyzi, hogy Grillparzer *Sapphója* „elragadta Byront. »Nagy és antik!« — írta naplójában. — »Grillparzer szörnyű név, de meg kell tanulni!« A Sappho azonban nem antik; antik színe csak líra”, egyébként „mindenben a saját költészetének logikáját követte”.

1941-ben jelent meg a Nyugatban Halász Gábor (1901—1945) *A végzet költője. Grillparzer születésének százötvenedik évfordulójára* készített tanulmánya szerint „arra jó a szerelem, hogy lelepleződjünk, és a gyónás vad kényszerében kitergessük megszépítő hazugságainkat, melyek végül mégis csak magatartást adtak, hogy mind a testet, odadobjuk látványosságnak legbensőbb titkainkat is? A jázoni szégyen a megoldás az eszeveszettségben, amely két embert összesodor, és Medea vijjogása: 'Trage! . . . Dulde! . . . Büsse!' a végső szó, amely a férfi felé hangzik? Mennyi csalódásnak kellett a költő lelkét marnia, hogy ez a tömény-keserűség kiválasztódjék, szenvedélynek, életnek, boldogságnak süket tagadása, hogy a végzet legyen mindennapos hálótársa!”

Halász Gábor emlékezésével egy esztendőben adta ki a Révai Kiadó Szerb Antal (1901—1945) *Világirodalomtörténetét*, melyben az ihletett író művészi beleérzésével rajzolta meg az osztrák dráma-művész hiteles portréját: „Raimund külvárosi színpadokon aratta sikereit, a Burgtheater Grillparzert játszotta, Ausztria nemzeti költőjét. Grillparzer rendkívül összetett, minden benyomás iránt fogékony, sokszínű lélek.” Jó megfigyelése az is, hogy „valami régiebb is él benne, mint a klasszicizmus és a romantika: a Habsburg-földön soha ki nem haló barokk hagyomány”, ezért „mozog olyan otthonosan a spanyol barokk-dráma trocheusaiban, mint nálunk Vörösmarty, a Csongor és Tünde költője”. Ilyen a *König Ottokars Glück und Ende*, a „nagy” látványos nemzeti színjáték, mint amilyeneket a jezsuita atyák adattak elő annak idején növendékeikkel: „a szerény és illedelmes Habsburgi Rudolf győzedelmeskedik a nagyzó cseh Ottokáron”, de Bánk bán drámája is „groteszk túlzással fejezi ki a barokk engedelmesség szellemét”, mert „ez a metternichi Bánk bán lojálisan zsebre vágja mind a megalázást, amely éri (pedig súlyosabbak, mint Katona Bánk bánjának sérelmei), nem tör fel a düh paroxysmusá-

ban, nem öli meg a királynét, a királyné egy vaktában elhajított kés aldozata lesz, mialatt Bánk bán önfeláldozóan megmenti a királyi családot a felkelők hatalmától. A két dráma közt vont párhuzamból ki lehet elemezni miért volt szükségkép tragikus Magyarország és Ausztria házassága”. Szerb Antalnak még két igen szellemes megfigyelése van a grillparzeri művel és élettel kapcsolatban: az egyikben Halász Gábornak „a kivételes ember alászállásával” kapcsolatos megjegyzését viszi tovább, amikor a *Jüdin von Toledot* elemezve felveti, hogy „látszólag csak király és kegyencnő régi története, de Grillparzer királya, a többi hasonló helyzetben lévő színpadi királlyal ellentétben, nem alacsony származása dacára szereti a lányt, hanem azért, mert alacsony származású. Míg körülötte minden csak gépies, konvencionális életet élt, ez a lány volt az igazság, az élet maga, az élet fölöslege. A magasság a mélység után vágyódik, a mélység felé, amely vesztét jelenti; ez az alászállás, a vágy lefelé, a dekadens, nemesen fáradt Grillparzer alapvető élménye lehetett”. Nem kevésbé szellemes, bár nem ennyire helytálló az a megállapítása sem, hogy Grillparzert „Isten azért küldte, hogy szózatával megintse a fáraót, de ő osztrák volt és inkább a fáraó udvari tanácsosa lett”.

Németh Lászlót többször foglalkoztatta Grillparzer alakja és írásművészete. Az 1940/41-es színházi évad bemutatóiról szólva több Grillparzer-darabbal kapcsolatban nyilvánította véleményét *A nézőtérrel* c. színházi esték hangulatáról beszámoló gyűjteményében. (*Kisebbségben*. III. 1942.) Első ízben a *Két merészség egy héten* címmel a Nemzetiben bemutatott grillparzeri *Bánk bánról* és a Madách Színházban előadott Pirandello-darabról, a *IV. Henrik*ről emlékezett meg: „Grillparzer Bánk bán-ját igazságtalanság lenne a Katonáéval egybevetni. Grillparzer görög drámáiban, a Sappho-ban, Hero és Leander-ben volt igazán nagy (Goethénél és Schillernél is érzékibben görög), történelmi darabjai már gyengébbek, a Bánk bán pedig őt magát is kielégületlenül hagyta”; és van még egy figyelemre méltó megállapítása: „A két darab sorsa körülbelül úgy viszonylik egymáshoz, mint hőseik jelleme”. Még ugyanabban az évadban, „Grillparzer évé”-ben (születésének 150. fordulóján) az Új Magyar Színház a *Medeát* újította fel, amiről Németh László szintén beszámolt olvasóinak: „az évfordulók és kultúrcekerk szeszélyéből ezen a héten színházaink műsorán egymás mellé került a némettség legnagyobbjai közül Schiller és Grillparzer, azok, akik a drámát kapták sorsul”. Utóbbit „Mozart és Haydn szívós leszármazottjára”-nak könyveli el, aki „késő aggkoráig védi... II. József ízlésesebb és kozmopolitább Ausztriáját”. A Schillerrel való összehasonlítás eredménye: Grillparzer „a dolgok tiszta, már-már zenélő érzékiségét védi, ahogy az egy állandó kontúrú világban, ahol élet és társadalom megnyugszik rendjében, a lét egyszerű természetéből árad. Ha eszményit, nem eszményekkel és ideákkal, hanem zenével, s a múlandóban az állandó halk aláhúzásával”. A *Grillparzer év* c. írása kettős: az „Ausztria költője”, valamint a *Grillparzer és a magyarok* c. részekből áll. Ezekben is jó megfigyelések: „a németségnek sok nagy költője van, olyan azonban, akiben az osztrák törzs különléte eszmei világosságot ért el, ő egymaga... Az osztrák költő: Franz Grillparzer”. Igen találó meglátása: „a tizenkilencedik századi Habsburgok tehetetlenségének a jele, hogy amikor a házuk küszöbén támad egy nagy költő, aki uralmukat költészetével igazolja és újra aranyozza, ők nemhogy felismernék a szövetségest, de beléfojtják a szót. Grillparzernek, mint pénzügyi tisztviselőnek — noha ekkor már vitathatatlanul első költője Ausztriának — minden mellőzést és bosszantást el kellett viselnie, amivel bürokrata főnökök éreztethetik egy költővel, hogy az valaki”. Igen finoman fűzi hozzá

Németh László a maga magyar reflexióit: „mi épp Grillparzer jóakarátát és igazát hangsúlyozzuk, hogy annál feltűnőbb legyen: milyen kevésbé tudhat bennünket, keletieket, egy Lajtán-túli ember, mégha Grillparzer is, megérteni. Gyanította-e ő, hogy ideát s az ő életében legalább három-négy vele egyenrangú költő élt, akiknek »eredetisége« nem is annyira az őök latinjából, mint abból a keleti humanitásból ered, amelyben a mérték valóban az ember”.

A Medea-előadásról a *Magyar Csillag*ban beszámolt annak idején Schöpflin Aladár, a folyóirat színházi rovatának vezetője is. Megállapítása szerint: „Medea tragédiája az idegen sorsa idegenek között . . . Egyedül áll az ellenséges világgal szemben, bűnnel terhelt, a bűn — az Grillparzer gondolata — csak új, nagyobb bűnököt szül, amelyek feltornyosulnak és maguk alá temetik a bűnöst . . . A Medea nem sors-tragédia, aminek első pillanatra látszik. Ami benne történik, az nem az eleve elrendelt végzetből következik, hanem a jellemei következménye . . . A görög tragédiára csak a mítoszból került szörnyű események emlékeztetnek. A cselekvény szorosra van fűzve, kérlelhetetlen logikával, a jelenetek, a helyzetek úgy folynak egymásból, kényszerűen, mint a szillogizmus tagjai, s ami történik az elkerülhetetlen. — Másképp is kell Medeát játszani a színpadon, mint a görög tragédiák hőseit . . . Medea színes, sokrétű jelenség, a skálája nagyon széles, érzelmi élete tele van árnyalatokkal. Peéry Piri (Medea alakítója) is teljesen modern színészi jelenség, nem az egyszerű, nagy vonalak művésze, hanem a részletezésé, a nyugtalan vonalvezetése. Van néhány nagyon jó jelenete”.

1947-ben az Officina kiadásában, Cs. Szabó László szerkesztésében megjelenő *Márvány és babér* c. versek Itáliáról szóló antológia közölte Grillparzer *Gaeta és Capua között* c. versét Kálnoky László művészi tolmácsolásában.

Szabó Lőrinc *Örök barátaink* c. műfordítás-gyűjteményének 1948-ban kiadott második részében közölte Grillparzer miniatűr-remekének, *Egy bágyadt légyhez* (*An eine matte Herbstfliege*) intézett verse művészi lendületű fordítását. Az 1956-ban megjelent *Világirodalmi Antológia* IV. kötete egy-egy szemelvényt közölt *A tenger és a szerelem hullámaiból*, valamint a *Habsburgi Rudolf*ból; a pedagógiai rendeltetésű gyűjtemény értékelése szerint Grillparzer „a bécsi udvari színház költője . . . felismeri az abszolutista rendszer túlhaladott, reakciós voltát, de szembefordul minden forradalmi törekvéssel, mert attól fél, hogy az a nemzetiségi kérdés éles felvetéséhez, a Habsburg-birodalom felbomlásához vezetne . . . Mérésékelt reformokkal akarja elejét venni a forradalomnak. Ezt a világnézeti állásfoglalást vetíti bele a görög ókorból és az osztrák történelemből merített drámaiba, melyeknek formáját a klasszikus és romantikus művészi elvek mesteri összeforrasztása határozza meg”.

Legújabbán Mádl Antal foglalkozott Grillparzer *Lenau* kapcsolatával az 1964-ben megjelent *Lenau Jahrbuch*ban,

A magyarság minden korszakban élénken reagált a grillparzeri etika és esztétika mondanivalóira, amit mi sem bizonyít hatásosabban, mint az, hogy műveinek nagy része megjelent magyar nyelven, drámáit — mondani lehet — majdnem egy évszázadon át óriási sikerrel mutatták be a hazai színpadokon a legnagyobb magyar művészek tolmácsolásában, és legkiválóbb esztétáink értékelésének kíséretében.

Grillparzer in Ungarn

S. KOZOCSA

In der Bewertung eines Klassikers der österreichischen Literatur war sich unsere Literatur nicht immer einig. Die Grillparzer-Auffassung unseres geistigen Lebens war in den verschiedenen Zeiten bei den einzelnen Generationen sehr unterschiedlich. Diese, auch negativ anzusehende Stellungnahme resultierte hauptsächlich daraus, dass manche Aussage des Schriftstellers in Verbindung mit seiner Heimat missverstanden oder bewusst falsch ausgelegt wurde. Es vergingen viele Jahre, bis dieser falsche Eindruck von ihm abfiel und der Schriftsteller in seiner wirklichen Persönlichkeit vor die kunstinteressierte Öffentlichkeit treten konnte. Diesen ausserordentlich interessanten Weg möchten wir beschreiben, denn er bietet viele aussagekräftige Momente, die unsere Literatur nur von wenigen ausländischen Schriftstellern in ihrer Laufbahn aufzeigen kann. Mit dem Dramenwerk Grillparzers begann nicht nur in der Geschichte der österreichischen Literatur, sondern in ganz Europa ein neuer Zeitabschnitt des poetischen Stils, die wirklichen Werte darin sind zukunftsweisend, damit war Grillparzer seiner Zeit voraus: er verfügte über wunderbares Einfühlungsvermögen in die seelischen Nuancen und rätselhaften inneren Probleme des Menschen. Nicht nur mit seinen Motiven und Tatsachenaufnahmen, sondern mit seinem gesamten Weltbild war er in den Traditionen des österreichischen Barocks, des Wiener feenhaften Spiels und der bürgerlichen Musik verwurzelt. Mit seiner Menschenbeschreibung, mit seiner fast pathologisch anmutenden Darstellung der Liebe, mit seiner auf Freud zurückgehenden Beschreibung des Instinktlebens und mit seiner Leidenschaft für die Psychoanalyse wurde er weitgehend zum Wegbereiter der Richtung des „heutigen“ modernen Dramas und kann als würdiger Vorgänger von Ibsen, Strindberg und Hauptmann angesehen werden. Die Ungarn reagierten zu jeder Zeit lebhaft auf die ethischen und ästhetischen Aussagen Grillparzers, was am wirksamsten damit bewiesen werden kann, dass ein grosser Teil seiner Werke in ungarischer Sprache erschien und seine Dramen fast ein halbes Jahrhundert hindurch mit grossem Erfolg auf den ungarischen Bühnen von den grössten ungarischen Künstlern gespielt und von unseren ausgezeichnetsten Kritikern beurteilt wurden.